

1. Перший тип дезадаптації (інновація) виникає тоді, коли індивід, приймаючи і поділяючи певні культурні цілі, не може рівноцінно прийняти і норми, що регулюють їх досягнення. Тому цей тип дезадаптації може стати кримінальним і виявлятися у синдромі «Робін Гуда».

2. Другий тип дезадаптації (ритуалізація) полягає в заземленні цілі до того рівня, який дозволяє досягти її соціально схвалюваними способами.

3. Третій тип дезадаптації (ретризм) полягає в запереченні як цілей, схвалюваних суспільством, так і засобів їх досягнення. До цього типу належать бродяги, алкоголіки, наркомани, психотики і т. ін. Люди цього типу вважають за краще не боротися за соціально схвалювані цілі, просто ігноруючи їх.

Із позицій теорії аномії девіантна поведінка — це спосіб подолання розриву між бажаннями індивіда і його можливостями здійснити їх. Дійсно, часто реально існуючий дисбаланс між тим, що проголошується соціумом: цілями, ідеалами, зразками поведінки та доступними для їх досягнення засобами викликає в індивіда напругу, яку він повинен якимось чином подолати. І людина іноді вирішує це протиріччя через вибір асоціальних форм поведінки. Висловлюється думка про те, що коли підлітки засвоюють традиційні для суспільства цілі, то стикаються з труднощами їх досягнення соціально схвалюваними засобами, що породжує стан сильної фрустрації, яка призводить до використання неконформістських альтернатив. Саме цим пояснюється одна з важливих причин потрапляння підлітків у злочинні угруповання.

Таким чином, кожна з розглянутих вище основоположних теорій розвитку особистості допомагає глибше зрозуміти особливості розвитку людини в сучасному соціокультурному просторі.

Література

1. Берулава М. М. Теорія і практика гуманізації освіти. М. : Геліос, 2000. 336 с.
2. Величковський Б. М. Сучасна когнітивна психологія. М., 1982. 336 с.
3. Найссер Ульрик. Пізнання і реальність. М., 1981. 232 с.
4. Петровський А., Ярошевський М. Історія психології. М., 1994
5. Володимир Роменець, Ірина Манюха. Історія психології ХХ століття. К. : Либідь, 2017, 1056 с.
6. Татенко В. О. Суб'єктна парадигма у психології освіти // Педагогіка і психологія. Вип. 2. С 11–23.
7. Теорія і практика особистісно орієнтованої психології, 1996. С. 226–227.
8. Фокеєв Ф. В. Плюралістична гіпотеза в прагматизмі У. Джеймса // Історія філософії. № 10. М., 2003. С.121–139.
9. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. З.Фрейд. К. : Основи, 1998. 709 с.
10. Хекхаузен Х. Мотивація і діяльність: в 2 т. М., 1986.

ЛИХОСЛІВ'Я ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Л. Ширококордюк

к. психол. н., доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

Кожне суспільство прагне максимально соціалізувати своїх громадян у відповідності до існуючих суспільних ідеалів. Для досягнення цієї мети існують різні інститути соціалізації до яких відносяться сім'я, освітні заклади, різноманітні формальні об'єднання, ЗМІ, культурні надбання, релігійні громади. Поступово людина привласнює різні моделі пропонованих ставлень: засвоює соціальні стереотипи, соціальні ролі і властиві їм норми поведінки і таким чином соціалізується. В ідеалі громадянин повинен стати морально досконалим — гречним, чуйним, волелюбним, сміливим, здатним творити, демонструвати взаємоповагу і розуміння. Сучасні психолого-педагогічні дослідження становлення суб'єктності (В. Татенко), розвитку позитивних потенцій особистості вказують, що критерієм вдалої соціалізації є здатність особистості до здійснення вчинку. Тому що вчинок, як зазначає В. Татенко, у якості своєї сутнісної ознаки передбачає моральну творчість і виразними проявами такої морально-духовної творчості є вчинки довіри, милосердя, співчуття, турботи, жертвовності на рівні душевного переживання, почуття, розуміння, ставлення, які завжди індивідуально неповторні, унікальні [11, с. 46]. Досягнення таких вершин соціалізації — це наші ідеальні сподівання. Проте оскільки соціум пропонує як позитивні зразки для наслідування, так і негативні, результат соціалізації у кожному конкретному життєвому просторі доволі неоднозначний. Негативним продуктом соціалізації є засвоєння таких способів поведінки, які засуджуються. Люди, у яких сформувались небажані форми поведінки, можуть бути кардинально різними — належати до різних соціальних верств населення, мати різні смаки і уподобання, але є фактор який їх усіх об'єднує — це активне використання у спілкуванні лихослів'я, яке стає частиною життя людини, способом її буття і самоствердження. Лихослів'я у мовленні може бути як ознакою проблемної соціалізації, свідчити про деструктивні

виховні впливи, так і свідомо засвоєним способом агресивної поведінки. Сьогодні різні верстви населення по-різному ставляться до лихослів'я: від обурення і засудження до схвалення і популяризації. Таке розмаїття ставлень спостерігається тому, що лихослів'я є універсальним засобом знецінення як себе самого так і інших людей. У зв'язку з соціально-політичною ситуацією проблема лихослів'я у наш час набула підвищеного «екзистенціального статусу» і зачепила ті верстви населення, які раніше не лихословили, а також отримала поширення у стінах школи.

Традиційне психологічне тлумачення лихослів'я полягає в тому, що воно вважається вербальною агресією. У класифікації різноманітних агресивних реакцій, яку склав американський психолог А. Басс, «образу словом» (вважаємо, що в першу чергу у якості такої образи виступає лихослів'я) визначають як реакцію «активну, пряму, вербальну» [14, р. 7-8]. Якщо брати за основу визначення агресії, яке дав американський психолог Р. Берон, то агресивною буде вважатися будь-яка форма мовленнєвої активності, в основі якої лежить бажання образити іншу людину, спричинити їй шкоду, і яка не хоче, щоб до неї так ставились [3, с. 26].

Ми вважаємо, що лихослів'я, яке промовляється з метою вербального нападу, можна розглядати як результат інтеріоризації агресивних дій — «...перехід, в результаті якого зовнішні за своєю формою процеси... перетворюються у процеси, що відбуваються в розумовому плані, у плані свідомості; при цьому вони піддаються специфічній трансформації — узагальнюються, вербалізуються, скорочуються і головне — стають здатними до подальшого розвитку...» [8, с. 149]. У конфліктній ситуації «вдарити» словом безпечніше, а часом і зручніше, аніж здійснити акт фізичної агресії. Тобто у несприятливих життєвих ситуаціях лихослів'я агресивного характеру може виступати найбільш доступним способом розрядки негативних емоцій. В. Жельвіс зазначає, що стан емоційної напруги виникає через такі негативні емоції як гнів, відраза, огида, роздратування і вимагає розрядки. Лихослів'я виступає засобом екстеріоризації, як правило, негативних емоцій [5, с. 44]. Отже, емотема знаходить у лихослів'ї найкращий засіб екстеріоризації. Л. Ставицька висловлює цікаву думку про те, що «сильна емоція, виражена відносно ввічливо, — це зовсім не те, що сильна емоція, виражена сильними словами. Лайливі слова.. близькі до перформативів: вислів є одночасно і вчинком і дією» [10, с. 25].

Прихильники діяльнісного підходу наголошують на необхідності контролю людини над своєю мовленнєвою діяльністю і регуляції свого мовлення. Л. Виготський стверджує ідею «підпорядкування поведінки людини її власній владі» [4, с. 449]. На його думку, мова служить «соціальній координації поведінки» [4, с. 450]. Тієї ж думки дотримується і О. О. Леонтьєв, вважаючи, що мовленнєва діяльність «передбачає суспільний контроль, який здійснюється в соціальних, екстеріоризованих формах» [7, с. 86–87]. Мова і мовлення, у яких би формах вони не виявлялись, є суспільно обумовленими явищами. Оволодіння людською мовою як певною знаковою системою завдяки вродженим задаткам і поза людським суспільством є неможливим.

На прикладі взаємостосунків між членами сім'ї дитина вчиться взаємодіяти з іншими людьми, навчається мовленнєвій поведінці і формам ставлення, які закріплюються і найбільш активно виявляються у підлітковий період. Це відбувається тому, що одним з універсальних психологічних механізмів формування особистості є наслідування, яке полягає в перейманні і відтворенні індивідом поведінки, способів діяльності оточуючих його людей, особливостей їх характеру, звичок тощо.

Власне комунікативними причинами закріплення лихослів'я є низький культурний рівень батьків, їх неосвіченість, які проявляються в бідності пасивного і активного словникового запасу. Часто це призводить до того, що різні думки, позитивні і негативні емоції висловлюються однією й тією ж лайливою мовою. Паузи у мові також заповнюються лайкою. Вживання лихослів'я в таких сім'ях є способом спілкування і самовираження, який неминуче переймуть і діти. Така щоденна мовленнєва поведінка навчає використовувати лихослів'я як своєрідну комунікативну норму.

Життєві спостереження засвідчують, що лихослів'я як вербальна агресія засвоюється дітьми завдяки наявності в батьків стереотипних комунікативних установок, які виявляють себе в таких мовленнєвих шаблонах: «дати здачі», «вміти за себе постояти», «виправдати батьківські сподівання».

Також лихослів'я дитина переймає, взаємодіючи з однолітками, особливо з важковиховуваними. Мотивом вживання лихих слів може бути бажання закріпитися у значущому гурті, самоствердитись, відчувати себе дорослим. У підлітків, особливо «важких», сильно розвинений рефлекс «наслідування», який спонукає їх не критично сприймати форми поведінки в найбільш занедбаних і зіпсованих серед них.

У шкільному колективі доволі часто спостерігається установка дітей на негативний мовний контакт, яка виявляє себе в бажанні «переговорити», «передражнити», «за будь-яких умов відстояти свою точку зору»; у навішуванні словесних ярликів: «брехун», «двієчник», «підлабузник» тощо. У дослідженні Е. Носенко встановлено, що відсоток нормативної лексики в мовленні старшокласників становить від 27% до 40%. Це, як правило, займенники і слова, які вживаються у процесі учбової діяльності. Найбільш уживаними є просторіччя, жаргонізми та вульгарізми [9, с. 137–140]. Отримані дані свідчать про те, що мовлення старшокласників

є переважно негативно оцінювального характеру. Така психологічна атмосфера сприяє закріпленню звички лихословити як усвідомлено, так і не усвідомлено, як маючи агресивні наміри, так і без них.

Як зазначає І. Козубовська, сьогодні у спілкуванні вчителя з учнями трапляються такі слова, як «телепень», «бовдур», «недотепа», «дебіл», «бидло», погрози: «вріжу», «вмажу», «вилетиш за двері», а також навіть нецензурні слова і вирази. У 90 % випадків вони вживаються у спілкуванні з важковиховуваними дітьми, що аж ніяк не може вплинути на їх перевиховання [6, с. 205]. Вважаємо, що таке спілкування навчить лихословити навіть ту дитину, яка не є «важкою». Жорсткість шкільної обстановки включає не тільки несправедливі оцінки, але й неповагу до дитини: образу, приниження, тиск, крик, повну байдужість.

Достатньо жорсткий вплив на дітей здійснюють засоби масової інформації. Зарубіжні вчені [3, с. 109] повідомляють, що в найбільш популярних телевізійних програмах на кожну інформаційну годину припадає в середньому біля дев'яти актів фізичної і восьми актів вербальної агресії. Зазначимо, що ЗМІ демонструють не тільки моделі агресивного лихослів'я, але й моделі лихослів'я як своєрідної комунікативної норми. Засвоєння лихослів'я агресивного характеру підкріплюється пропагандою насилля, що спотворює систему духовних цінностей (культ сили, прагнення до влади), породжує відповідні соціальні установки — уявлення про те, що світ повний насилля, і щоб вижити у ньому потрібно бути жорстоким і цинічним. У багатьох зразках кінопродукції лихослів'я вписується у стиль життя головних героїв у якості комунікативної норми, стилю мислення і світосприймання і це спонукає глядачів до наслідування їхньої поведінки.

Отже, вплив соціально-психологічних факторів на мовленнєвий розвиток вважається домінуючим. Тобто негативні прояви у мовленнєвій поведінці дитини є наслідком недосконалих педагогічних, виховних впливів її найближчого соціального оточення, а також випадкових антипедагогічних впливів інших людей.

Свої теоретичні узагальнення, щодо вирішальної ролі соціально-психологічних чинників у закріпленні звички лихословити, ми підтвердили експериментальним дослідженням в якому взяли участь учні ЗОШ міста Тернополя (200 осіб), батьки учнів (200 осіб), вчителі (200 осіб). Опрацьований емпіричний матеріал виявив факт лихослів'я у стінах школи учнів і вчителів, а також батьків на адресу учнів. Також наше дослідження дозволило виявити деякі особливості прояву лихослів'я у шкільному середовищі і ставлення учнів до цього явища.

Щодо вживання лихослів'я у своїй мові, практично 96% учнів дали ствердну відповідь. Із числа опитаних лише двоє учнів зазначили, що вони «не лаються ні за яких обставин». Деякі відповіді на питання «Ти лихословиш?» виявили ставлення до лихослів'я: школярі писали «намагаюся не лихословити».

У дослідженні нас цікавило те, наскільки поширене лихослів'я у старших класах школи і які з «лихих» слів є найбільш уживаними. Підрахунки виявили, що практично 55% старшокласників вживають у своїй мові грубу лайку. Однак реальний відсоток може бути і вищим тому, що 7% учнів взагалі не відповіли на це запитання, хоча визнали, що лихословлять. Дехто з учнів не уточняв, які саме лихослів'я він вживає.

Аналіз лихослів'я, яке вживається у комунікативній взаємодії старшими школярами, дозволяє розподілити їх на наступні, умовно виділені нами групи: тіло і зовнішність («каліка», «урод», «косий», «рижий», «кривий», «дистрофік»); розум («дурень», «придурак», «дебіл», «даун», тощо); темперамент («тормоз», «гальмо», «електровіник»); характер («странний», «лох», «слабий», «клин», «штурпак», «лопух», «ручник»); психопатологія («ідіот», «дебіл», «кретин», «бовдур», «псих», «психічно хворий», «шизик», «дегенерат», «хворий на голову», «ненормальний»); національність («чукча», «молдаван», «жидяра», «чурка»); тваринний світ («козел», «корова», «свиня», «баран», «мавпа», «скотина», «бидло»); кримінал («фуфло», «падло», «параша», «канай звідси»); соціальний статус («чмо», «шестірка», «бомж», «дикий»); різноманітні нецензурні висловлювання, брутальна лайка.

Окрім того, у лексиці старшокласників широко використовуються «лихі» побажання і наміри («сплюнься в тюбик», «пішов у пень», «штовхай вагони», «йди втопись», «пасть замаж», «засохни», «вб'ю» та ін.). Навіть звичайні імена у формі знецінюючих висловлювань можуть служити лихослів'ям («Дунька», «Вася» тощо).

У дослідженні було з'ясовано, що всі учні, які зізнались, що активно лихословлять, часто використовують інвективу у якості безадресного вигуку («блін», «бля» тощо). Проте оскільки ми досліджували підлітків і учнів старших класів, то справедливо вважаємо, що ці вигуки є несправжніми експлетивами. Це намагання наслідувати дорослих, своєрідна реалізація потреби виглядати дорослим і брутальним. Така мовленнєва поведінка супроводжується переживанням задоволення оскільки додає впевненості, виступає засобом самоствердження. Отже це продумана мовленнєва стратегія. Відтак ці лихослів'я є усвідомленими, висловлюються з певною метою, «підігріваються» відповідними емоціями, які підсилюють потребу бути дорослим. І у даному випадку причина вживання лихослів'я лежить у соціально-психологічній площині. А саме — у спотворених уявленнях про дорослу поведінку, наслідування мови дорослих і однолітків.

Один із учнів зазначив, що «лихослів'я — це універсальна компактна зброя, його використовувати легко і зручно». Також під час бесід після анкетування учні зазначали, що дорослі лихослів'я учнів часто ігнорують, роблять вигляд, що не помічають, а деякі ставляться схвально. Якби дорослі хоч якось їх зупиняли, то вони б ли-

хословили значно менше. Вважаємо, що ця думка школярів свідчить про готовність до засвоєння конструктивних способів врегулювання напружених ситуацій міжособистісної взаємодії без застосування лихослів'я.

Стосовно батьківського лихослів'я 66 % опитаних учнів відповіли, що зазнають словесних образ від батьків. Були відповіді і такого змісту: «Мені соромно про це писати». Деякі учні взагалі не відповіли на ці запитання. Проте 14 % опитаних дітей категорично зауважили, що батьки не ображають їх словами. Та тільки 48 % проанкетованих батьків відповіли, що лихословлять до дітей.

Отриманий фактичний матеріал ми також розбили на умовні групи, які в чомусь повторюють попередній поділ, але й мають свою специфіку, пов'язану з виховною функцією батьків і віком дітей:

- невихованість, неслухняність («безсовісний», «брехун», «егоїст», «неряха», «грязнуля-бруднуля», «неандерталець» тощо);
- приниження розумове («дурний, як пень», «безголовий пеньок», «неук», «безтолоч», «балбес», «бовдур», «йолоп», «дубина», «тупак», «двієчник», «штурпак» та ін.);
- приниження тілесні («недоросток», «недомірок», «здоровило» тощо);
- сексуальні порівняння («шлюха», «гуляща», «вулична», «курва», «сука-сучка», «пройда», «задрот» та ін.);
- непридатність до роботи («ледащо», «нездара», «нероба», «розтяпа», «безхребетне», «безруке», «каліка», «кАлічне» та ін.);
- невдячність («дармоїд», «нахлібник», «їждивенець», «паразит», «трутень», «невдячний» та ін.);
- приниження через екскреторні порівняння («гімняр», «засранець», «сцикун», «сцикло», «шмаркач» та ін.);
- психопатологічні порівняння («дебіл», «ідіот», «неповноцінний», «ненормальний»);
- інфекційні порівняння («зараза», «мікроба», «холера» та ін.);
- натальні приниження («виродок», «байстрюк», «помилка природи», «недоносок» та ін.);
- звинувачення в мучительстві («вампір», «кровопивця» тощо);
- демонологічні порівняння («чортяка», «біс», «чорти б тебе взяли» та ін.);
- знецінення загальне («нещастя», «невдаха», «непотріб», «виродок», «гниль», «гидота», «сволота» та ін.).

Батьки також вдаються до «лихих побажань» своїм дітям («шляк би тебе трафив», «щоб ти здохла» та ін.). Досить популярними у спілкуванні батьків з дітьми є також «тваринні» лихослів'я, а нерідко й нецензурні вирази.

Опрацювання вчительських анкет виявило наступне: 40% опитаних вчителів зізналися, що іноді можуть образити дитину словом. Про те, що вчителі лихословлять до дітей, ствердну відповідь дали біля 60 % учнів. Діти вказували, які вчителі до них лихословлять, хоча ми цього й не питали. Один з учнів 9-го класу сам написав, що «вчитель фізики використовує до дітей не тільки силу слова, але й фізичну силу!!!». Виказування дітьми прізвиськ тих вчителів, що вдаються до словесних образ, на нашу думку, можна розцінювати як крик про допомогу. Як правило, грубі словесні зауваження вчителів стосуються неуспішного навчання і поведінки учнів.

Більш детальний аналіз дозволяє умовно розподілити вчительські лихослів'я на такі групи:

- констатація природної нездатності до навчання («придурок», «бовдур», «тупий», «дубина» «недоумок», «бездарний», «телепень», «туман», «пеньок», «темний ліс», «нездара», «дебіл у квадраті», «йолоп», «медаліст», «чайник», «безмозгли», «безголові», «тупоголові», «кодло придурків», «сибірські валянки», «воно хоче вчитися, але не може», «до тебе доходить, як до осла» тощо);
- констатація невихованості («нахаба», «неслух», «брехун», «ледащо», «паскуда», «прогульщик», «невмите опудало», «гниль», «дівка», «хами», «нахали», «дикуни», «татари», «фашисти», «баби базарні», «сволота», «своєю поведінкою ти виказуєш культуру своїх батьків», «свині», «сучі діти» тощо)
- констатація загального неприйняття учня як людини («чмо», «зараза», «потвора», «мразь», «гнида» та ін.).

Зазначимо, що вчителі також не цураються широко використовувати «тваринні» лихослів'я («безмозгли кури», «тупорилі свині», «мамонти» та ін.), вже відомі лихослів'я психопатологічного звучання («ненормальний», «даун», «ідіот», «психічно хворий», «кретин», «недорозвинений» та ін.), лихослів'я шляхом екскреторних порівнянь («засранці», «шмаркачі сопливі» та ін.), через звинувачення у відбиранні останніх сил («вампіри», «кровопивці» та ін.), а також нецензурні лихослів'я в дещо м'якшому варіанті, ніж у батьків.

Така частота вживань і різноманітність уживаного лихослів'я може наштовхнути на думку, що лихослів'я є своєрідною ознакою сучасної соціалізації. Але критерієм означення статусу лихослів'я щодо соціалізації є ставлення учнів до лихослів'я у свою адресу з боку дорослих. Наведемо деякі учнівські зізнання: «відчуваю самотність», «почуваюся гіршою за інших», «пллються сльози без контролю», «мені соромно, що мене

так прилюдно принизили», «хочу втекти з дому», «стан за хвилину до кінця світу», «мама мене обізвала і майже всю ніч я проплакала, мене ніби щось давило, я не могла спати», «я його вб'ю, відімшу, відірвусь на комусь», «я починаю ненавидіти вчителів», «мене це ще більш роздрознює», «відпадає будь-яке бажання вчитись», «хочу відповісти вчителю тими ж словами»... Загалом в опрацьованому нами емпіричному матеріалі, ніхто з учнів не висловив думки про те, що лихослів'я — той засіб який є виправданий у певній ситуації і змінює їх поведінку на краще. Ці та інші експериментальні дані проявів лихослів'я та його впливу на психіку підростаючої особистості дали нам можливість визначити різноманітні суб'єктні деформації, які виникають у тих хто страждає від лихослівних агресорів [13, с. 121]. Грубе оцінювання створює в учня негативну установку до вчителя, предмета, який він викладає, до школи і до навчання в цілому. На думку М. Боришевського негативне оцінювання учня сприяє формуванню у нього заниженої самооцінки [1, с. 171]. А лихослів'я, за результатами анкетування, проблематизує формування в учня духовних цінностей унікальність яких полягає в тому, що «саме духовні цінності є тією енергетичною силою, яка спонукає людину до дії, мотивує її поведінку, надає осмисленого характеру вчинкам...» [2, с. 150–151] і такі ознаки духовності як «віра у велич людської душі, віра у Бога-Творця, потреба у справедливості, щире визнання своїх помилок, самоповага та повага до інших, такт у спілкуванні з іншими, патріотизм, осуд негативних рис, повага до суспільних норм, психологічна готовність до вияву вдячності, прощення та покаяння» [2, с. 406–409] про які говорить М. Боришевський, не можуть співіснувати із лихослів'ям.

Проведене нами теоретичне і емпіричне дослідження дало можливість з'ясувати наступне. Визначальними чинниками засвоєння лихослівного слововживання у мовленні підростаючого покоління є наслідування деструктивної мовленнєвої поведінки батьків, однолітків, вчителів. Лихослів'я у якості вербальної агресії призводить до негативних особистісних проявів: агресії до оточуючих, аутоагресії, цинізму, смутку, пригніченості. Такий емоційний фон гальмує формування інтелектуальних почуттів, спотворює формування у дитини моральних почуттів, негативно впливає на формування позитивних уявлень про себе та інших. Надмірне хвилювання, яке виникає під час словесних образ, погіршує усі пізнавальні процеси і тим самим погіршує учбову діяльність. Отже, лихослів'я це і засіб і вияв соціальних деструкцій, які породжують проблеми становлення як особистісної, так і когнітивної сфер учня.

Зізнання учнів стосовно їхнього ставлення до лихослів'я дорослого, деструктивний вплив на психіку дитини вимагає припинити виправдовувати лихослів'я умовно позитивними характеристиками і впливати на дитину дійсно педагогічними засобами. Інакше за законами діалектики прийде час, коли діти повернуть нам ці ж слова у той момент коли ми будемо чекати від них зовсім інших слів. Як і вони зараз від нас. І щоб такого не сталось потрібно змінювати себе і давати взірці достойної поведінки. Оскільки привласнення мовної культури, її інтеріоризацію здійснює конкретна людина як суб'єкт психічного життя і, на думку В. Татенка, людський індивід із самого початку несе в собі інтенцію і потенцію, сутнісну здатність і спроможність бути суб'єктом власного психічного життя і здатний вибірково ставитись до різного роду інформаційних пропозицій і творити себе і свій духовний світ за законами «істини, добра, краси і любові, що їх поєднує,... оскільки духовне протистоїть земному в тому сенсі, що намагається піднести його до рівня ідеального, взірцевого життя як такого, що найбільшій мірі відповідає ідеї людини як творця» [12, с. 68].

Література

1. Боришевський М. Й. Взаимосвязь оценки другого человека и самооценки личности // Теоретические прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. Краснодар, 1975. С. 171.
2. Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. К., 2010. 416 с.
3. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб. : Питер, 1998. 336 с.
4. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. М. : Изд-во АПН, 1960. 518 с.
5. Жельвис В. И. Поле брани. Сквернословие как актуальная проблема. М. : Ладомир, 1997. 346 с.
6. Козубовська І. В. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого-педагогічний аспект). Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1996. 256 с.
7. Леонтьев А. А. Психология общения. Тарту : Изд-во Тарт. Гос. Ун-та, 1974. 240 с.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность // Избр. психологические сочинения : в 2-х т. М. : Педагогика, 1983. Т. 2. 304 с.
9. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь. К. : Вища школа, 1981. 195 с.
10. Ставицька Л. Українська мова без табу. К. : Критика, 2008. 456 с.
11. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. К. : Міленіум, 2017. 184 с.
12. Татенко В. О. Що знає про психіку, душу і дух людський сучасна психологія // Світогляд. 2012. № 2. С. 62–70.

13. Широкоградюк Л. А. Соціально-психологічний феномен лихослів'я як ознака суб'єктивної деформації. Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. Статей НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології / редакційна рада М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін. К. : Міленіум, 2011. Вип. 28 (31). С. 119–127.
14. Buss A. Aggression Pays / A. Buss //The Control of Aggression and Violence Cognitive and Physiological Factors. 1977. P. 7–8.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ДОРΟΣЛИХ

А. В. Боярська-Хоменко

к. пед. н., доцент кафедри історії і порівняльної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

В умовах сучасного розвитку української держави ми часто відзначаємо пробудження цікавості суспільства до проблем морально-інтелектуального виховання дітей, до розвитку їх культурної обізнаності та становлення як громадян. Нині дитяча особистість є центром уваги як з погляду педагогічної та психологічної науки, так і з погляду суспільства і держави.

Сьогодні в Україні активними є процеси «осучаснення» та «глобалізації» освітнього процесу. Але у цій «гонці наввипередки», чи краще сказати «навздогін» за розвиненими країнами світу ми, українці, втрачаємо свої моральні та інтелектуальні цінності, часто ігноруємо перевірені часом форми та методи морального виховання підростаючого покоління, нав'язуючи дітям запозичену та часто не актуальну для нас духовну, інтелектуальну, культурну продукцію.

Як наслідок, стан культури та моральності нашого суспільства оцінюється вкрай низько, ба навіть катастрофічно. І це при такому багатому та невичерпному духовному потенціалі нашої нації, котрий ми накопичували десятками і сотнями поколінь. Масова безкультурність є причиною багатьох негараздів у соціальному житті суспільства, в політичному розвитку країни, в катастрофічній екологічній ситуації.

Ми, педагоги, часто говоримо про моральне, духовне та інтелектуальне виховання дітей, але, нажаль, часто не зважаємо на проблеми розвитку моральності й духовності серед дорослого населення нашої країни. Ми вбачаємо в цьому прямий причинно-наслідковий зв'язок: дорослі люди з низьким духовно-інтелектуальним рівнем розвитку не можуть виховати високоморальне покоління.

Занепад моралі, жорстокість, зростання злочинності та насильства — все це є наслідком бездуховності дорослих. Некультурний лікар байдужий до страждань хворого, некультурний людина байдужа до творчих пошуків художника, некультурний будівельник будує пивний кіоск на місці скверу, некультурний землероб спотворює землю... Замість рідної української мови, яка визнана однією із найбільш милозвучних, — мова, засмічена іноземними словами, жаргонними фразами, а то й нецензурною лайкою. Сьогодні під загрозою руйнування того, що століттями створювали інтелект, дух та талант нашої нації — руйнуються старовинні міста, гинуть книги, архіви, твори мистецтва, втрачаються народні традиції майстерності.

Сьогодні всі говорять про необхідність освіти впродовж життя, про оволодіння цифровими та мовними компетенціями, про постійне підвищення свого інтелектуального розвитку. Разом з тим ми хочемо наголосити на важливості розвитку саме духовно-моральних цінностей дорослих українців. Адже саме дорослі люди (батьки, бабусі, дідусі, вчителі) закладають фундамент моральності, духовності та культури в підростаюче покоління. Але якщо вони самі не можуть похвалитись такими чеснотами, то як же ми можемо вимагати це від дітей, котрих вони виховують?!

Варто зазначити, що питання розвитку духовних та інтелектуальних цінностей дорослих підіймаються у сучасній науково-педагогічній літературі. Зокрема О. Целякова вивчала питання сучасного духовного стану українського суспільства, який вона охарактеризувала як мімікрію духовності, при якій традиційні цінності змінюють свій зміст або втрачають його взагалі [5]. О. Шкіренко у своїх наукових доробках доводив, що розвиток духовних цінностей дорослих є основою розвитку духовного потенціалу молоді [6]. С. Донець розкриває основні наукові підходи до розуміння феномену духовного розвитку особистості та особливості переживання кризових періодів онтогенезу, а також аналізує ймовірність, характер та особливості взаємозв'язку духовного розвитку людини та її нормативної кризи входження у дорослість [3]. Ю. Бурцева розкрила психолого-педагогічні засади духовного виховання в сім'ї та розглянула питання ролі сім'ї в морально-духовному вихованні дітей та молоді [2].

Але разом з тим, у науково-педагогічній літературі не достатньо розробленими та обґрунтованими залишаються практичні аспекти реалізації ідеї духовно-інтелектуального розвитку дорослих.